

ЗАКОНОПРОЕКТ “ПРО СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ, ВІРОСПОВІДАННЯ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ” І ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ НАУКИ, ОСВІТИ ТА РЕЛІГІЇ

Відомим фактом для релігієзнавчої та релігійної спільноти є те, що реформа українського законодавства у релігійній сфері пов'язана із виконаннями обов'язків та зобов'язань України перед Радою Європи. В контексті реагування на Резолюцію № 1466 (2005) і Рекомендацію № 1722 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи в Указі Президента України “Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи” йдеться про розробку нової редакції Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”.

Рада Європи та Україна

Рада Європи (РЄ) — європейська міжнародна організація, яка була заснована у 1949 році. Членами цієї організації, на сьогоднішній день, є 46 європейських держав. Метою РЄ є досягнення більшої єдності між її членами для захисту та впровадження ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною, та сприяння їх економічному та соціальному прогресові. Відповідно РЄ займається захистом прав людини, демократії та верховенства права; сприяє усвідомленню європейської культурної самобутності; шукає вирішення проблем сучасних європейських суспільств та допомагає стверджувати стабільність демократії у Європі.

Україна є повноправним членом РЄ з 1995 року. Співробітництво між нашої державою та РЄ формується навколо питань удосконалення українського законодавства у відповідності зі стандартами РЄ; у галузі забезпечення свободи функціонування ЗМІ; розбудови толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах та об'єднанні зусиль у боротьбі проти тероризму, корупції та організованої злочинності.

При вступі до РЄ Україна взяла на себе такі зобов'язання у релігійній сфері: забезпечити незалежність релігійних організацій у їхніх відносинах із державою; забезпечити недискримінаційну процедуру реєстрації релігійних організацій та розв'язати питання із реституцією церковного майна. У Резолюції ПАРЕ, до якої апелює Президент у своєму Указі, прямо йдеться про проблему повернення майна релігійним організаціям. Проте, як відзначають експерти, у доповіді ПАРЕ щодо України йшлося про законодавчо обмежені форми створення релігійних організацій; обмеження на мінімальну кількість засновників релігійної організації; заборону створення місцевих відділень релігійних спільнот без статусу юридичної особи; проблему набуття статусу юридичної особи для релігійних об'єднань тощо.

Слід відзначити, що у Рекомендації “Про виконання Україною своїх зобов'язань” пропонується Україні активізувати співпрацю із РЄ та забезпечити відповідність законодавства та практики відповідно до принципів та стандартів РЄ. В цьому контексті цікавим є той факт, що ПАРЕ фактично обминула одну із актуальних проблем релігійної сфери України – проблему освіти. В Україні ця тема педалюється у трьох напрямках: 1) акредитація державою духовних навчальних закладів; 2) введення релігійних предметів у загальноосвітню школу та 3) відкриття релігійними організаціями загальноосвітніх навчальних закладів.

* Співробітник Відділення релігієзнавства Інститут філософії імені Г.С.Скоовроди НАН України, канд. філософ. наук.

Законодавче регулювання релігійної освіти в Україні

Слід зауважити, що проблема акредитації гостро стоїть не перед усіма духовними навчальними закладами. Із досвіду спілкування із керівниками київських протестантських навчальних закладів можу впевнено сказати, що протестанти задовольняються стандартами освіти, які розроблені Євро-Азійською акредитаційною асоціацією і навіть не думають про визнання їхніх навчальних закладів із боку держави. Проте такого визнання бажають католицькі та православні духовні навчальні заклади, які апелюють до європейської традиції та практики. Державної акредитації, на даний час, удостоївся лише Український католицький університет, який, до речі, був ініціатором визнання предмету „Теологія (богослов'я)” науковою дисципліною. Проте не усі духовні навчальні заклади нині відповідають державним стандартам, а відтак не можуть бути акредитованими.

Проблема викладання релігії у загальноосвітніх школах почала дискутуватися після відповідного рішення Президента В.Ющенка. Проте ця проблема існувала ще при попередньому Президентові і фактично існує й досі. Дана проблема, на відміну від попередньої, має якраз відношення до українського законодавства, в якому проголошується відокремлення школи від церкви та світський характер освіти. Фактично викладання “Християнської етики”, що практикується вже більше 10 років у школах Західної України, існує поза правовим полем. Відтак ініційоване Президентом викладання релігійної етики підіймає цю проблему з регіонального на загальнодержавний рівень.

Створення приватних навчальних закладів релігійними організаціями в українському законодавстві не врегульовано: немає ані заборони, ані дозволу на це. Деякі іудейські та протестантські громади обходять це питання шляхом заснування своїх шкіл через громадські організації. Проте така практика є ускладненням функціонування релігійних організацій, а тому може розглядатися у контексті обмеження релігійної свободи. Правове регулювання цього питання пропонувалося у кількох окремих законопроектах, проте вони або не розглядалися Верховною Радою, або не проходили перше слухання.

Відповідно перед українським законодавцем стоїть питання регулювання релігійної освіти. Нагадаємо, що у чинному законі “Про свободу совісті та релігійні організації” жодне вищезгадане питання не регулюється. Однак слід відзначити, що у чинному законі проголошено світський характер державної системи освіти; можливість державного фінансування наукових досліджень у незалежності від їхньої відповідності чи невідповідності якійсь релігії чи атеїзму; проголошується право громадян на релігійну освіту; право релігійних організацій створювати духовні навчальні заклади та навіть декларує рівні права студентів духовних та державних навчальних закладів (ст. 6, 11).

У законопроекті “Про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації” не лише поглиблено або уточнено положення чинного закону, а й введено дещо нове. Так у статті 6 йдеться про “викладання духовно-моральних дисциплін і дисциплін про релігію, які не супроводжуються релігійними обрядами та мають інформативний характер, що може здійснюватися у державних і комунальних навчальних закладах за умови добровільного вивчення таких дисциплін” та “релігійні організації нарівні з іншими юридичними особами приватного права мають право у встановленому порядку засновувати дошкільні, загальноосвітні та вищі навчальні заклади з релігійно визначеною системою виховання”. У статті 22 йдеться про право релігійних організацій засновувати не лише духовні навчальні заклади.

Таким чином, робоча група пропонує зняти всі існуючі проблеми із релігійною освітою в одному Законі. Проте, як зазначає Г.Друзенко, у “державному нормотворчому

конвеєрі” із законопроекту зникло положення про дозвіл релігійним організаціям засновувати недержавні освітні заклади¹.

У зв'язку з цим згадаємо про пропозицію ПАРЕ звернутися Україні до норм та стандартів Європи. Проте слід відзначити те, що у контексті релігійної освіти, єдиноприйнятних європейських стандартів не існує². У цьому контексті французький релігієзнавець Ж.-П. Віллем зазначає, що те чи інше місце релігії в системі освіти пов'язане з тим, яку роль займала релігія у становленні сучасних європейських держав³. Однак певні стандарти щодо релігії, освіти та науки існують у документах ПАРЕ. Саме вони мають братися до уваги як орієнтири українським урядом та законодавцями.

*Європейські стандарти у сфері науки, освіти та релігії
(огляд документів ПАРЕ)*

У Резолюції ПАРЕ 1263 (2001) “Про розвиток науки та техніки у Центральній та Східній Європі” йдеться про значущість розвитку науки та техніки для інтеграції країн регіону у спільноту економічно розвинутих європейських країн, а відтак рекомендовано збільшити фінансування на розвиток цих сфер. У Рекомендації 1540 (2001) “Про вищу освіту у Південно-Східній Європі” ПАРЕ відзначає, що вища освіта має визначальне значення у становленні та забезпеченні стабільності, миру та демократії, економічного, соціального та культурного розвитку країн. Викладання гуманітарних дисциплін розглядається через призму утвердження взаємопорозуміння, толерантності та загальнодемократичних цінностей.

Існує два документи Асамблеї, пов'язаних із діяльністю сект. Рекомендація ПАРЕ 1178 (1992) “Щодо сект та нових релігійних рухів” пов'язана із стурбованістю щодо існування проблем, що стосуються діяльності цих типів релігійних організацій. У зв'язку із цим ПАРЕ рекомендує створення навчальної програми, яка має містити об'єктивну інформацію як щодо “традиційних” релігій, так і нових релігійних рухів. Рекомендація ПАРЕ 1412 (1999) “Про незаконну діяльність сект” також акцентує увагу на важливості розповсюджувати об'єктивну інформацію для широкого загалу про релігійні організації, яка б виходила ані з сект, ані з антисектантських груп. У документі йдеться про необхідність вивчення у школах історії та філософії релігій. Асамблея закликає уряди європейських країн створювати або підтримувати релігієзнавчі інформаційно-аналітичні центри, особливо у країнах Центральної та Східної Європи.

У Рекомендації ПАРЕ 1202 (1993) “Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві” підіймається проблема співіснування різних релігій. Щоб зменшити тенденції до сепаратизму та фундаменталізму, сприяти взаєморозумінню між релігійними традиціями, їхньому взаємозбагаченню ПАРЕ рекомендує європейським країнам: ввести вивчення релігій та етики у загальноосвітні школи; організувати конференції богословів, істориків та філософів з метою обговорення програм та підручників з історії релігії; забезпечити публічні бібліотеки релігійною та релігієзнавчою літературою; проводити культурні проекти з питань релігії. У цій Резолюції також йдеться про сприяння розвитку релігієзнавчих дослідницьких установ, які мають збирати, аналізувати й оцінювати релігійну літературу; організувати семінари та конференції; виступати у ролі

¹ Друзенко Г. Несвоєчасний законопроект // <http://www.risu.org.ua/ukt/religion.and.society/analysis/article;13622/>

² Див.: Єленський В. Релігійне навчання й виховання в законодавствах та освітніх системах західноєвропейських країн // Людина і світ. – 2001. – №11-12. – С. 32-36. Таблиця релігійної освіти в середніх школах різних країн // Релігійна панорама. – 2005. – № 12. – С. 55. Владиченко Л. Ретроспектива викладання релігії у середніх школах у країнах Західної Європи // Релігійна і світська освіта в Україні: проблема співіснування. Матеріали Міжнародної молодіжної літньої школи. – К., 2006. – С. 41-44.

³ Див.: Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХІ століття. – К., 2006. – С. 139-178.

“компетентного й авторитетного джерела публічної інформації”; сприяти академічним дослідженням в університетах з питань релігійної терпимості.

У Рекомендації ПАРЄ 1396 (1999) “Релігія і демократія” відзначається, що ці феномени є не лише сумісними, але й демократія створює сприятливі умови (підтримуючи свободу совісті та релігійний плюралізм) для функціонування різних релігій, які, в свою чергу можуть бути партнерами демократичного суспільства. Конфлікти на релігійному ґрунті або із залученням релігійного чинника відбуваються у більшості випадків через неuczтво суб’єктів конфлікту. Тому в Рекомендації 1396 особливу увагу приділено питанню просвіти, котре є засобом подолання неuczтва. У документі пропонується переглянути шкільні та університетські програми для кращого розуміння різних релігій. Луї де Пьюїг у Пояснювальному меморандумі до Рекомендації “Релігія і демократія” уточнює, що у програми слід включити курс порівняльної історії релігії, а в університетах іудейську та ісламську філософію та теологію слід вивчати не лише на сходознавчих факультетах. У Рекомендації 1396 особливо підкреслено, що “релігійні настанови не повинні здійснюватися за рахунок уроків про релігії як сутнісну складову історії, культури та філософії людства”. Відтак маємо чітке застереження від катехізацієї замість уроків релігієзнавства. Таким чином, ПАРЄ рекомендує сприяти розвиткові знань про релігії, особливо про їхню етично-аксіологічну сторону. Викладання порівняльної історії релігій має включати викладення їх походження та розкриття подібності цінностей та різноманіття звичаїв, традиції, свят. В університетах паралельно із теологічними дослідженнями (що для європейських університетів є досить розповсюдженим явищем) має вивчатися та проводитися дослідження з історії та філософії релігії. При цьому необхідно уникати можливих конфліктів, пов’язаних із вивченням релігії у державних закладах та релігійною вірою учнів та студентів. Також у Рекомендації 1396 йдеться про співпрацю із релігійними навчальними закладами та введення у деяких їхніх курсах аспектів, пов’язаних із правами людини, історією, філософією та наукою.

У Рекомендації ПАРЄ 1556 (2002) “Релігія і зміни в Центральній та Східній Європі” також йдеться про включення релігієзнавчих аспектів до шкільних програм. Що стосується об’єктів нашої уваги, то у цьому документі також рекомендується забезпечити рівний доступ різних релігій до освіти; сприяти “програмам обміну з метою якнайширшого ознайомлення студентів, дослідників та митців із етичними, моральними та культурними цінностями європейських релігій” і науковим дослідженням європейських культур.

У Резолюції 1464 (2005) “Жінки та релігія у Європі”, яка акцентує увагу на порушення прав жінок заради дотримання релігійних догматів, відзначається, що боротьбу проти релігійних стереотипів щодо призначення чоловіків та жінок необхідно вести із раннього дитинства, у тому числі у навчальних закладах. А у тих школах, де дозволено релігійне навчання, учбовий процес має проводитися у відповідності із принципами гендерної рівності.

Певним підсумком проблеми, яка нами розглядається, у документах ПАРЄ є Рекомендація 1720 (2005) “Освіта та релігія”. Знання про релігію названі важливими у формуванні демократичного духу громадян, а освіта – важливим засобом у боротьбі проти неuczтва, стереотипів, хибних уявлень про різні релігії, фанатизму. Тому європейські держави мають сприяти розповсюдженню об’єктивних знань про різні релігії (із викладом їхньої історії та філософії) у школах. При цьому знання про релігії розводяться із сповіданням релігії та здійсненням релігійних обрядів.

Вивчення релігій у європейських державних початкових та середніх навчальних закладах має базуватися на наступних критеріях: мова має йти про релігії, які поширенні у країні та сусідніх державах; учні мають усвідомити право усіх громадян сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, у тому числі дотримуватися атеїстичних поглядів, при цьому всі вони є представниками людського роду й нічим не відрізняються один від одного; викладачі релігієзнавчих дисциплін мають пройти спеціальну підготовку, тобто

бути фахівцями; держава має піклуватися про професійну підготовку викладачів та навчальні програми.

ПАРЄ відзначає брак фахівців, котрі б могли викладати порівняльне релігієзнавство, а тому рекомендує відкрити Європейський навчально-педагогічний інститут, який би базувався на досвіді деяких європейських інститутів та факультетів, що спеціалізуються на порівняльному релігієзнавстві.

Дві Рекомендації ПАРЄ про освіту та науку “Академічна свобода й університетська автономія” 1762 (2006) і “Про небажання студентів займатися наукою” 1528 (2006) хоча прийняті з різних причин, однак мають спільну думку про певну антонічність науки та релігії. Так, у першому документі йдеться про важливість академічної свободи у дослідженнях та навчальному процесі як гаранта свободи самовираження, поширення інформації, знання та істини. Стверджується, що місією вищої освіти є задоволення потреб сучасного світу та суспільства, а її здійснення буде найбільш успішним, якщо вищі навчальні заклади не залежатимуть у моральному, інтелектуальному чи економічному плані від політичних й релігійних сил.

Другий документ, що демонструє стурбованість ПАРЄ скороченням числа студентів у наукових дисциплінах, підкреслює необхідність збереження критичного настрою громадян як протидії проти догматизму та впливу харизматичних лідерів та сект: “Наука має стати частиною та осередком спільної культури людини, оскільки саме наука дозволяє людині зберегти достатньо критичний склад розуму та залишатися несприйнятливою до слів лжепророків”.

Останній документ ПАРЄ, що стосується релігії – Рекомендація 1510 (2006) “Свобода слова та повага до релігійних вірувань” (вміщений в цьому числі РС), був прийнятий у контексті міжнародного скандалу навколо карикатур на мусульманського пророка Мухаммеда. У цьому документі, крім усього іншого, відзначається, що європейські закони, які регулювали питання святотатства та критику релігійних вірувань та обрядів, мали негативний вплив на науковий та соціальний прогрес. Проте сучасні демократичні суспільства більше стурбовані правами та свободами особистості (у тому числі й правом на свободу думки), хоча без сумніву й забезпечують можливість релігійних організацій захищатися від критики та осміяння. При цьому держави мають підтримувати розповсюдження інформації та освіти, які формують повне розуміння різних релігій.

Таким чином, у документах ПАРЄ наголошується на необхідності включення у середню та вищу освіту знань про історію та філософію (етичні вчення) не лише домінуючої у країні релігії. Введення подібних курсів має за мету формування не релігійності, а толерантності, взаємоповаги та демократичних цінностей. Вся інформація має бути неупередженою та об’єктивною і не повинна ображати чийсь релігійні почуття. Хоча документи ПАРЄ проникнуті повагою до різних релігійних традицій, у них не йдеться про необхідність викладання релігійних курсів, навпаки, мова йде про емансипацію релігієзнавчої та релігійної освіти, науки та релігії. Звісно, з огляду на європейську практику існування теологічних факультетів у світських університетах або викладання релігії у школах, необхідно розуміти, що не йдеться про виключення релігії з системи освіти взагалі. Проте слід чітко розрізняти наукові знання та релігійні концепції, релігійне навчання та релігієзнавчу освіту.

Три проблемні аспекти релігійної освіти в Україні, з огляду на стандарти ПАРЄ, можуть бути осмислені та розв’язані, і проект Закону “Про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації” є доброю пропозицією правового врегулювання цього питання і, безумовно, відповідає європейським стандартам у цій сфері.